

PÁR ZLATÝCH ZRNEK CHRISTOPHA MARTINA WIELANDA

BŘETISLAV HORYNA¹

Filozofický ústav SAV, Bratislava
Slovenská republika, bretislav.horyna@savba.sk

PŘEKLAD S KOMENTÁŘEM

Císařské Prusko se s osvícenstvím vyrovnávalo nesnadno, s typicky německou těžkostí, bez francouzské elegance a anglického odstupu. Co jinde probíhalo s voltairovským, občas vtipným sarkasmem, nebo s popeovskou komedií mravů, přicházelo v Německu v přívalech vážné, oficiální, disciplinované reflexe. Nelze jí upřít důkladnost, stejně tak však nezřídka probouzí dojem, jako by se odehrávala ve státních službách; jako kdyby někde u dvora sídlil císařský tajný sekretář pro duchaplnou neškodnost osvícenství.

Na rozdíl od jiných evropských kultur ale ta prusko-německá vyprodukovala relativně rozsáhlou sbírku reflexí základního problému, který si literáti, básníci, historikové a samozřejmě také filosofové uvědomovali již velmi záhy, vlastně téměř paralelně se vznikem a prvním rozvojem civilizačního pohybu, jež nazýváme osvícenstvím: jak odpovědět na otázku, co osvícenství vlastně je? Ukazuje se na tom, že si už první osvícenci a další současníci byli téměř nepochybně jistí hloubkou a rozsahem změn, jež s osvícenstvím přicházely. Denně měli možnost vidět v nejrůznějších sférách a oblastech společenského života, že je stále něco jinak, že věci probíhají po novu a nezadržitelně. Ať už všechny proměny v profesionálním a soukromém životě přijímali a vstřebávali jakkoli, osvícenství nikomu příliš na výběr nedávalo: bylo možné plavat po proudu a snažit se porozumět, dalo se lapat po dechu pod přívalem novinek a volat po jejich revizi nebo zákazu, nebo chodit po špičkách a nedotknout se žádné ze zúčastněných stran, jež se kolem výkladu osvícenství brzy vytvořily.

Svým způsobem je tato masivní reflexe osvícenství zvláštní kulturní fenomén. Evropa prošla několika poměrně silně odlišnými kulturními epochami: poznávala se ve svých jinakostech, jako gotická, renesanční, barokní nebo právě osvícenská, jako novověká, modernistická, revoluční, zpátečnická, a málokdy pěstovala mezi svými jinakostmi kulturní výměnu. V dnešní době se volá po kulturní výměně a myslí se jí určitá forma kontaktů s mimoevropskými civilizacemi; paradoxně má být v duchu těchto cílů Evropa nejkreativnější v době, kdy téměř všechny mimoevropské kultury zničila nejprve kolonizací a následně globalizací. Současnou Evropu ale můžeme nechat stranou; není pozoruhodná ani vznikem myšlenkových typů, druhů racionalit a filosofii, jako byla v době kolem poloviny 18. století, ani množstvím vynálezů a technických zdokonalení, jako byla v 19. století, a ačkoli nám to povětšinou ani nepřijde na mysl, z obojího žijeme dodnes. Důležitější je fakt, že Evropa nevedla po velkou část svých dějin, kdy existovala jako *Abendland*, kulturní výměnu ani sama se sebou. Kde najdeme studie kupříkladu na téma „Odpověď na otázku: co je renesance?“? Názvy mnoha takových úseků či časových vrstev vznikly později a uměle, gotický člověk nemohl mít tušení, že doba, v které žije, se bude nazývat gotika, ale renesanční, humanističtí, barokně-scholastičtí apod. myslitelé

¹ <https://orcid.org/0000-0002-6610-246X>

již o sobě a své době věděli. Jejich sebeuvědomovací procesy probíhaly zřejmě jinak, podmíněně jiným dobovým kontextem a jiným, pravděpodobně ještě relativně pevně do sebe uzavřeným myšlením. Teprve osvícenci oslovili sebe a svou současnost naplno a předvedli jeden z nejintenzivnějších intelektuálních střetů při reflexi otázky „Co je osvětenství?“.

Lze asi předpokládat, že povědomost o tom, kdo napsal nejproslavenější text na toto téma, bude v kruzích bližších filosofii vcelku běžná: byl to samozřejmě Immanuel Kant. Jeho *Beantwortung der Frage: Was ist die Aufklärung* z 5. prosince 1784 není systematicky-analytický rozklad o osvětenství, kde bychom našli jasná stanoviska k této epoše, jež zůstala tak jako tak nedokončená, ale představuje nejkompexnější pohled, který doboví autoři zanechali. V tom se mu blíží, aniž by ho dosáhl, text Mosese Mendelssohna *Über die Frage: was heißt aufklären?* ze září 1784. Téměř shodné datum a místo vydání (oba texty vyšly v *Berlinische Monatsschifte*) mají svůj důvod, který z dnešního pohledu hraničí s nechtěnou ironií a odpovídá zmiňované intelektuální situaci císařského Pruska. O rok dřív, v prosinci 1783, zveřejnil totiž v *Berlinische Monatsschifte* jistý farář Johann Friedrich Zölller (1753–1804) polemický článek zaměřený proti anonymnímu autorovi, jehož text ze zářijového čísla téhož roku se vyslovil pro platnost civilně uzavíraných manželství. Zöllera rozohnil zmatek, který vzniká „ve jménu osvětenství“ v hlavách lidí, když se jim tvrdí, že mohou žít v manželském svazku i bez církevního sňatku. V jádru jen další ilustrativní doklad evropské malosti, již zcela unikalo ze zřetele, že většina lidí v dosavadních dějinách světových kultur a civilizací se bez blaha církevního požehnání obešla; a samozřejmě také poukaz na mocichtivost, protože „svátost manželství“ měla své (nejen finanční) podmínky.

K výrazu „osvětenství“ připojil Zölller krátkou poznámku pod čarou: „Co je osvětenství? Tato otázka, která je bezmála tak důležitá, jako: co je pravda, by přece měla být zodpovězena dřív, než se začne osvěcovat! A přesto jsem ji nikde zodpovězenu nenašel“.² Říci, oč se jedná dřív, než se začne jednat, je velmi dobrá připomínka: kdyby se jí mělo vyhovět, ztroskotala by na ní nejen celá církevní politika, ale politika vůbec, včetně a eminentně té dnešní, se všemi jejími revolucemi, lidskými právy a demokratizací. Tohle ale Zölller na mysl neměl, jen položil zdánlivě nevinnou otázku po tom, co je osvětenství. Přes svou nevinnost musela zřejmě viset ve vzduchu, protože krátce na to následovala celá vlna odpovědí, zahájená právě Mendelssohnem a Kantem.

Sama tato reakce vyvolává otázky: Mendelssohnův článek začíná větou „Slova *osvětenství, kultura, vzdělanost*, jsou v naší řeči pořád ještě nově přichozími“.³ Použil termínu *Ankömmling*, jenž nezní německému uchu přívětivě: cizinec, nově přichozí, vetřelec, dnešní lidovou alternativou by zřejmě byla „náplava“. Vzdělanecké vrstvy podle toho tušily, že začíná něco nebyvalého (co by mohlo přinést nejen necírkevní sňatky), neuměly ale ještě vyjádřit, co je obsahem jejich tušení; naopak vrstvy nevzdělané nerozuměly ani slovům, jež nepatřila do jejich *Lebensweltu*, ale do učených a naprosto lhostejných knih. Mnohem údernější a naléhavější zahájení zvolil Kant, když napsal *Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit*.⁴ Jinak řečeno, člověče, s osvětenstvím dostáváš šanci, jak se vymanit ze své nesvéprávnosti, na niž si nestěžuj, poněvadž si za ni můžeš sám. Výraz *Unmündigkeit*, který se v českém překladu objevuje jako „nesvéprávnost“, se stal kamenem

² „Was ist Aufklärung? Diese Frage, die beinahe so wichtig ist, als: was ist Wahrheit, sollte doch wohl beantwortet werden, ehe man aufzuklären anfinge! Und doch habe ich sie nirgends beantwortet gefunden“. In: Bahr, E. (1974), *Was ist Aufklärung? Thesen und Definitionen*, Stuttgart: Reclam, s. 3.

³ „Die Worte *Aufklärung, Kultur, Bildung* sind in unserer Sprache noch neue *Ankömmlinge*“. *Tamtéž*.

⁴ „Osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti“. In: *Filosofický časopis* XLI, 1993, 3, s. 381 (překlad J. Loužil).

úrazu v dalších reakcích, mezi nimiž vyniká vůči Kantovi zamítavý posudek J. G. Hamanna. Svým svižným literárním stylem s velkým smyslem pro jazyk a jeho nuance vystihl to, co by bylo zřejmější rovněž v češtině, kdyby termín *Unmündigkeit* odkazoval na své další významy: nedospělost, věk nedospělosti, mentální nesamostatnost, stav netolerovatelné nedovzdělanosti. Hamann, jenž všechny tyto odlišnosti přesně vnímal, si uvědomil, co Kant vlastně dělá: nechává ve svém článku působit anonymní sílu, která rozpoznává, že nesvéprávnost (nebo spíš kuratela, *Vormunschaft*) je zaviněná samotným nesvéprávným člověkem, tudíž je popisována z vědoucí metapozice, a dále, která určuje nesvéprávnost vůbec jako vinu, ačkoli by mohla být nanejvýš důsledkem dřívějších těžko postižitelných provinění, jež se vinou (*Schuld*) stávají až zákrokem vůle. Hamann tak Kanta napadl z farizejství či licoměrnosti: on je tím, kdo svou učeností nesvéprávnost druhých neodstraňuje, ale prohlubuje, kdo vytváří stále větší závislost rozumu na teorii rozumu. Sice říká *Sapere aude!*,⁵ ale nedotahuje tuto ideu až k *Noli admirari*.⁶

Kromě tří jmenovaných se do diskuse ohledně osvícenství zapojili mnozí další jako Schiller nebo Lessing z těch známějších a Erhard, Riem či Wieland z těch v českém prostředí spíš již zapomenutých. Jako ukázkou myšlení o osvícenství jsem pro toto číslo časopisu Pro-Fil vybral poměrně krátký, ale svou štiplavou ironií a sarkasmem výjimečný text *Šest odpovědí na šest otázek*⁷ Christopa Martina Wielanda (1733–1813), v druhé polovině 18. století jednoho z mála evropsky proslavených německých autorů, básníků, literátů, překladatelů a filosofů.

Wieland se narodil ve Švábsku jako syn pietistického faráře Matthäuse Wielanda, jenž od jeho čtyř let sám vzdělával v pietistické teologii a klasických jazycích. Vzdělání pokračovalo na pietistické internátní škole v Klosterbergu u Magdeburgu (1747–1749) s takovou intenzitou, že Wieland již jako osmiletý četl a plyně překládal latinskou klasiku (Horatius, Ovidius, Cicero). V patnácti letech měl prostudovanou veškerou římskou poezii a znal z paměti nejen rozsáhlé části bible, ale také celý katechismus. K tomu se přidala řečtina a hebrejšтина a s nimi obeznámenost s Homérem a Platónem, ze současné literatury pak zejména s básníky francouzského osvícenství.

Po dokončení internátní školy žil Wieland u svého strýce J. W. Baumera, jenž ho jako vzděláním lékař a filosof přiměl ke studiu přírodních věd. Pod strýcovým vlivem odmítl studovat teologii, což byla svým způsobem jeho předurčená životní dráha, a zapsal se ke studiu práv v Tübingen, které však po dvou letech (1750–1752) kvůli zatuchlosti německého vzdělávacího systému opustil. Na dalších sedm let se odstěhoval do Curychu jako host k rodinnému příteli Wielandů, švýcarskému básníkovi, historikovi a překladateli Johannu Jacobovi Bodmerovi (1698–1783). Ten se stal první mimořádně vlivnou postavou při formování Wielandových budoucích děl: zde se seznámil s Opitzem, Sókratem, znovu studoval Homéra a začal se připravovat na vlastní pedagogickou činnost domácího učitele.

Po několika kratších vystoupeních jako hausmeister začal od roku 1759 učit v rodině zemského správce Friedricha von Sinnera, kde zůstal dva roky, po nichž následovala doba střídajících se úřednických míst v městské nebo státní správě. V roce 1765 se po dvou předchozích

⁵ Tato Horatiova výzva se v dějinách filosofie objevuje vícekrát, v německé předkantovské filosofii je ale pozoruhodné její použití ve společnosti podporovatelů filosofie Chr. Wolffa; na paměť přenesení sídla *Societas Alethophilorum* do Lipska 1740 a jako propagaci Leibnizovy a Wolffovy filosofie nechal vytisknout medaili s nápisem „Sapere aude!“ Ernst Christoph von Manteuffell (1676–1749), Wolffův patron, mecenáš a zakladatel tohoto *Společnosti milovníků pravdy*.

⁶ Catullus, Carmen 69, *Noli admirari, quare tibi femina nulla, Rufe [...] aut admirari desine cur fugiunt*. Ve významu „nenechávej se překvapit“, „nenechávej se udivit“.

⁷ Wieland, Chr. M. (1789), Ein paar Goldkörner aus – Makulatur oder Sechs Antworten auf sechs Fragen, in: *Der Teutsche Merkur vom Jahre 1789*. 66. Band. Zweites Vierteljahr, s. 97–100.

ztroskotavších zasnoubených oženil s Dorotheou Hillebrandovou a o čtyři roky později obdržel profesuru filosofie v Erfurtu a byl jmenován vládním radou. Nejprudší zlom v životě znamenal jeho přesídlení do Výmaru, kam byl povolán jako vychovatel princů Carla Augusta a Constantina; působil zde společně s J. W. Goethem, s nímž navázal doživotní přátelství, a kromě výchovy korunních princů přednášel ještě literaturu a filosofii na univerzitě v Jeně a spadal do nejužšího poradního kruhu vévodkyně Anny Amálie. Postupně vzrůstající proslulost Wielandova jména začala lákat do Výmaru a Jeny mnoho nových studentů a dalších talentů, z nichž později po Wielandově smrti vznikla tzv. Wielandova škola. Setkání a výměny myšlenek s Goethem, Schillerem a Herderem vedly mnohé interprety této fáze německých intelektuálních dějin k přesvědčení, že bez tmelu, který představovala Wielandova pracovitost, s níž psal, přednášel, recenzoval, lektoroval a vedl rozsáhlou korespondenci, by neexistoval útvar, ježž dnes označujeme jako výmarskou klasiku.

Vztah plný uznání měli k Wielandovi také další dobově známí autoři, z těch, jejichž jméno přetrvalo v obecnějším povědomí např. Heinrich von Kleist (1777–1811). Za největšího německého básníka ho považoval také Napoleon, s kterým se Wieland osobně setkal roku 1808 po obsazení Výmaru francouzskými vojsky; údajně ho nazval „německým Voltairem“. Byla to zvláštní, skutečně osvícenská doba, která uměla akceptovat takové vyznamenání básníka od nepřítele státu a neprojevovala potřebu kaceřovat umělce za přijetí té či oné medaile; tímto podivným ochrnutím ducha se vyznačují teprve léta velmi nedávná. Začátkem 19. století zemřely v rychlém sledu téměř všechny osobnosti z okruhu jeho působnosti, počínaje jeho ženou († 1801) a vévodkyní Annou Amálií konče († 1807). Wieland sám zemřel 20. ledna 1813; pohřební řeč držel J. W. von Goethe (její text je dochovaný pod titulem „S bratrskou vzpomínkou na Wielanda“). Nic z toho, co mohl Goethe říci, ale nepřekonává poslední Wielandova slova, která měl adresovat svému lékařovi: Být či nebýt, to je mně teď úplně jedno.

Wielandova literární tvorba je značně rozsáhlá a žánrově rozmanitá. Obdiv k římské antice se odrazil už v prvním spisu překračujícím meze juvenálií, šestidílné filosofické naučné básni *Die Natur der Dinge oder die vollkommenste Welt* (Podstata věcí aneb nejdokonalejší svět, 1751). V hexametrech napsal oslavný spis *Frühling* (Jaro, 1752), věnovaný Klopstockovu Mesiáši; naopak v alexandrinech složil *Moralische Briefe* (Dopisy o morálce), kde už je zcela zřejmý jeho satirický styl, podobně jako v navazujících *Moralische Erzählungen* (Rozpravy o morálce). Velký vliv měl na Wielanda pobyt v Curychu u Bodmera; spolu s ním převzal také základní postoj tzv. curyšské školy, obdiv k anglické literatuře, který se měl později projevit v jeho překladech Shakespeara. Nešťastné lásky a zrušená zasnoubení se zase odrazily vedle množství básní a tragických poém v náboženských (*Hymnus auf Gott, Empfindungen eines Christen*) a filosofických (*Platonische Betrachtungen über den Menschen, Gesicht von einer Welt unschuldiger Menschen*) rozjímáních.⁸ Až v druhé polovině padesátých let se Wieland začal vracet ke světským otázkám, což se projevilo jednak zahájením prací na velkolepém eposu *Cyrus*, pojednávajícím o vládě moudrého panovníka (Bedřicha Velikého), z něž ale vznikly jen fragmenty pozoruhodné Wielandovým realismem při popisu válečných hrůz, a dále – z hlediska dějin německé literatury mnohem významnějším – vznikem prvního německého dramatu *Lady Johanna Gray oder der Triumph der Religion*.⁹

Od roku 1762 získal Wieland přístup do knihovny hraběte Johanna Philippa von Stadion (tento významný politik, diplomat a literát je pohřben v Klenci), v které se po prvé setkal s téměř celou produkcí dobových osvícensky ovlivněných básníků a filosofů, mezi nimiž byli mj. Voltaire,

⁸ Hymnus na Boha; Křesťanův pocit; Platónské úvahy o člověku; Tvář světa nevinných lidí.

⁹ Lady Johanna Gray aneb triumf náboženství. Tuto hru napsal Wieland v pětistopých jambech v roce 1758 a zaznamenal s ní velký literární úspěch. Tiskem vyšla až 1773.

Condillac, Shaftesbury a Helvetius. Začal si osvojovat osvícenský nadhled, spojující rozumová stanoviska s lehkostí, ironií a s určitým „rokokovým“ smyslem pro pikantérie, který přejímal od Chrébillona. Typická u všech Wielandových prací od této doby dále je trvalá grácie, elegance vyjadřování, smysl pro humor, kritiku a sebekritiku (zvláště v díle *Der Sieg der Natur über die Schwärmerey oder die Abenteuer des Don Sylvio von Rosalva* [1764]).¹⁰ Zásadní pro Wielandův další vývoj a jeho postavení v kruzích německých literátů, filosofů a vzdělavců byl čtyřdílný román *Geschichte des Agathon* (první verze 1766/67, následující v novém znění 1773 a 1798), počítaný k jeho hlavním dílům. Za jednu z nejvýraznějších, typicky wielandovských prací, platí rovněž v alexandřínech veršovaný epos *Musarion, oder die Philosophie der Grazien* (1770), který pokračuje v psychologizaci literárního sdělení, jež začalo v *Agathonu*, nyní se však přenáší na možnost skloubení racionality se senzitivitou do jednoho postoje odpovídajícího ideálu mezilidských vztahů. *Musarion* tak skoncoval s tragickou lyrikou Wielandovy poetiky a koncentroval se – v duchu osvícenského úkolu vzdělávat lidstvo k lepšímu – na naučné básnictví.

Titulní strana prvního čísla časopisu
Der deutsche Merkur, leden 1773

Mezi lety 1762–1768 vykonal Wieland obrovské dílo, jež natrvalo změnilo jazyk německé poezie: přeložil 22 Shakespearových prací, pro jejichž řeč neměla němčina vždy vhodné ekvivalenty. Vlastní tvůrčí úsilí proto směřovalo na vytvoření odpovídající terminologie, jež musela být dostatečně lehká, aby byla přirozená, avšak zároveň dost moderní, aby zabránila všemu rokokovému zlehčování, ústíci mu v nuceně komických trivialitách. Kompletní Shakespearovo dílo sice přeložili až později Schlegel a Tieck, ovšem Wieland položil základy poměrně rychlému a širokému rozšíření Shakespearových prací.

Podobně nedocenitelné bylo založení časopisu *Der deutsche Merkur*, který vycházel ve Výmaru v letech 1773–1789 a následně 1790–1810 jako *Der neue deutsche Merkur*. Jednalo se sice primárně o literární časopis, což však v dané době znamenalo mnoho různých věcí: především vznikl s *Merkurem* národní německý časopis, který měl nesmírný vliv na rozvoj moderní němčiny, na srovnání kroku německé literatury s dalšími evropskými vzory (zejména

¹⁰ Vítězství přírody nad blouznivostí aneb dobrodružství Dona Sylvia z Rosalvy; formálně podle vzoru Cervantesova Dona Quichota sepsaný román, v němž se ale Wieland zaměřil na značně kritické vyrovnání se s vlastní mladickou nábožensností.

francouzskou a anglickou produkcí), na vstřebávání moderních básnických a literárních inspirací (*Merkur* se stal zásadní platformou pro ranou německou romantiku) a samozřejmě také na šíření idejí německé idealistické filosofie. Wieland získal pro svůj projekt Herdera, Goetha, Schillera, jejichž proslulost ve spojení s vydavatelovou¹¹ přitáhla množství mladých nadějných přispěvatelů a rovněž relativně značný počet čtenářů. V prvním čísle vyšla první kapitola Wielandova románu *Geschichte der Abderiten*;¹² příběh ze starořeckého Kocourkova, Abdéry, s jejímiž poměry se soustavně dostává do rozporů filosof Demokritos, může být dodnes vzorem dobromyslně napsané, avšak v důsledcích ostré politické satiry, literární ironie a nesmlouvavého odporu proti politickému pletichářství, korupci, omezenosti v rozhledu, šosáctví a úzkoprsemu velikášství, která, jak nikdo nepochyboval už v době vydání, mířila na soudobé Prusko, na zaostalé *Deutschum* přímo volající po osvícení. V *Abdéranech* najdeme projev všech vloh k básnictví, filosofii, společenské kritice a žurnalistice stmeleny obrovským smyslem pro satiru a ironii, jimž se Wieland učil zejména od římského, původem syrského satirika Lúkiána ze Samosaty, jehož v řečtině psané a jazykově nesmírně vytríbené menippské satiry překládal¹³ i napodoboval.¹⁴ Dnešní politická satira, k níž bychom našli spíš více než méně důvodů oproti Wielandově době, by se mohla od tohoto stylu učit; snad by pak přestala vyhlížet, jako kdyby ji psali jedenáctiletí chlapi. Respekt Wielandovi a dokonalosti jeho satiry vyjádřil i Goethe textem *Götter, Helden und Wieland*.¹⁵

Ještě předtím, než se *Der teutsche Merkur* proměnil v pole literárního střetávání mezi wielandovským klasicismem a revolučním hnutím *Sturm und Drang*, vyšel v něm proslavený pohádkový epos *Oberon*, jenž není jen krásný svým poetickým jazykem, básnivostí, imaginací a čarovností, ale rovněž nese skrytý význam ve svém kontextu: plná a mohutná poetičnost spojená s erotickým výrazem tvoří z *Oberonu* vnitřní protiklad německé poezie proti nábožensky vypjatému *Mesiáši* Friedricha Gottlieba Klopstocka. *Oberon* měl v německé osvícenské literatuře dlouhodobý účinek a někteří autoři se ani nesnažili skrývat vliv tohoto básnického „křišťálu“; jedním z nejzjevnějších je libreto Emanuela Schikanedera k Mozartově *Kouzelné flétně*, dílu s vlastním poselstvím využívajícím Wielandovo *Dichtung*.

Od svých dvačtyřiceti let se Wieland stahoval stále výrazněji z centra dění. Rovněž u něj je, stejně jako později u jeho současníků, mimo jiné Goetha, zřejmá tendence k distancování. *Actio per distans*, popsaná H. Blumenbergem,¹⁶ začala ve chvílích, kdy se oslabovala Wielandova schopnost rozumět svému světu a také ochota vynakládat námahu na takové porozumění. Nová literární epocha, *Sturm und Drang*, mu byla prostě cizí, a ačkoli pokračoval ve své literární a filosofické tvorbě, s mladší generací autorů se již nesblížil. Představovala vývoj, na němž se nechtěl podílet. Psal dál, pokračoval ve svých satirických politických komentářích (aktuální politické změny za francouzské revoluce se odrazily v díle *Göttergespräche* [1789–1793, Rozhovory bohů], kde už název dává tušit, co si myslel o megalomanech světových dějin), ale z německého literárního kontextu se ztrácel stále víc. Tzv. *Wielandschule*, Wielandova škola, jež chtěla po jeho smrti navázat a pokračovat v rozvíjení jeho myšlení (Johann Baptist Alxinger,

¹¹ Ve své době byl Wieland nejen nejčtenější, nejvydávanější a co do proslulosti nedostižný německý literát; byl také nejlépe placený, jeho honoráře značně převyšovaly všechny ostatní spisovatele.

¹² Český překlad srv. Wieland, M. (1958), *Příběh Abdéranů*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, přeložila L. Hofmanová.

¹³ Bližší viz např. Urválková, Z. (2020), Die Dialoge des Lukian von Samosata im literarischen Kontext des tschechischen Klassizismus, in: *Zeitschrift für Slawistik* 65(1): 21–59. <https://doi.org/10.1515/slwa-2020-0002>

¹⁴ Srv. Wieland, Chr. M. (1753), *Briefe von Verstorbenen an hintergelassene Freunde*, Zyrich: Conrad Orell.

¹⁵ Ve stylu Lúkiánových rozhovorů mrtvých sepsaná satira vyšla na podzim roku 1773; podnítila ji ovšem rovněž Goethova a Herderova kritika Wielandových *Briefe über Alceste*.

¹⁶ Srv. Horyna, B. (2020), *Konec metafyziky a důvod k myšlení. Blumenbergova péče o rozum jako typ následováníhodné filosofie*, Praha: Malvern.

Aloys Blumauer, Karl Arnold Kortum, Moritz August von Thümmel, Wilhelm Heinse a Johann Carl August Musäus) neměla úspěch, rychle zanikla a s ní také zmlkl na dlouhá staletí Wielandův hlas. Znovu objevovat ho začala literární věda až v druhé polovině 20. století a ještě později se vrátil do dějin filosofie. Dnes je již jeho místo znovu nezpochybnitelné, mimo jiné zásluhou textů, jako je jeho krátký traktát o osvícenství.

Christoph Martin Wieland – Šest odpovědí na šest otázek

1. „Co je osvícenství?“

To přece ví každý, kdo se s pomocí páru vidoucích očí naučil rozeznávat, v čem spočívá rozdíl mezi světlým a tmavým, světlem a temnotou. Je-li tma, nevidí člověk buď vůbec nic, anebo alespoň ne tak jasně, aby mohl správně poznat a od sebe odlišit předměty: jakmile je přineseno světlo, věci se vyjasní, jsou viditelné a dají se od sebe rozlišovat; – však k tomu je nutno žádat dvojí: 1) aby bylo dost světla, a 2) aby ti, kteří v něm chtějí vidět, nebyli slepí či neměli žloutenku, a aby jim žádná jiná příčina nebránila moci vidět nebo chtít vidět.

2. „Které předměty může a musí zahrnout osvícenství?“

Žertovná otázka! Co jiného než viditelné předměty? To se přece rozumí, myslel bych; nebo je snad nutné to panstvu ještě dokazovat? Nuže! Ve tmě (vyjma jedné jediné chvályhodné a obecně prospěšné činnosti) nezbyvá počestným lidem nic jiného na práci než spát. Potmě člověk nevidí, kde je ani kam jde, ani co dělá, ani co se děje okolo něj, nemluvě o jisté vzdálenosti; člověk se vydává nebezpečí, že si při dalším kroku natluče nos, při každém pohybu něco převrhne, poškodí nebo se dotkne něčeho, čeho by se dotknout neměl, zkrátka, že se každým okamžikem přehmátne nebo udělá chybný krok; takže ten, kdo by chtěl provozovat své běžné činnosti za tmy, provozoval by je velmi špatně. Jistě, i zde musíme strpět nějaké výjimky, jak dobře vím; ve většině případů je to však pravidlem. Jeho užití je hračka. Světlo ducha, o němž se zde hovoří, je poznáním pravdy a lži, dobra a zla. Doufejme, že každý člověk uzná, že bez tohoto poznání je právě tak nemožné provozovat činnosti ducha, jako není bez materiálního světla možné správně vykonávat materiální činnosti. Osvícenství, tj. tolik poznání, kolik je nutné k tomu, aby člověk rozlišil vždy a všude pravdu a lež, musí tedy zahrnovat všechny předměty bez výjimky, které zahrnout může, tj. všechno, co je viditelné vnějším a vnitřním zrakem. – Existují však lidé, jež ruší v jejich práci, jakmile se rozsvítí světlo; jsou lidé, jimž není možné provozovat své dílo jinak než potmě, anebo alespoň při stmívání; – např. kdo chce vydávat černé za bílé nebo chce platit falešnou mincí, anebo kdo vyvolává duchy, či též (což je samo o sobě zcela nevinné) kdo je rád plný vrtochů, staví vzdušné zámky a cestuje do zemí, kde pečení holubi lítají do huby, anebo na šťastné ostrovy, – ten přirozeně nesvede nic tak dobře za jasného slunečního svitu jako za noci nebo při Měsíci, anebo v polotmě, již sám kvůli svým účelům vytváří. Všichni tito bodří lidé jsou tedy přirozenými nepřáteli osvícenství a ani teď, ani nikdy jindy se nenechají přesvědčit, že se světlo musí rozšířit nad všemi předměty, jež budou díky tomu viditelné: je zhola nemožné, že by projevíli svůj souhlas; to však naštěstí není ani nezbytné.

3. „Kde jsou meze osvícenství?“

Odpověď: kde přes všechno možné osvětlení už není nic vidět. Je to vlastně otázka shodná s tou, která se ptá: kde je svět zatarasen bedněním? A odpověď je v poměru k takové otázce skutečně až příliš vážná.

4. „Které zajištěné prostředky osvícenství podporují?“

Nejjistější prostředek, jak dosáhnout toho, aby bylo jasněji, je zvětšit světlo, odstranit co nejvíce tmavých těles, která mu brání v průchodu a zejména pečlivě nasvítit všechny tmavé rohy a zákoutí, v nichž provozuje své rejdy světloplachý nárůdek, zmíněný pod číslem 2.

Všechny předměty našeho poznání jsou buď věci, které již nastaly, anebo představy, pojmy, soudy a mínění. Stanuvší se věci se objasňují, jestliže se pro uspokojení každého nestranného badatele zkoumá, zda a jak se staly? Představy, pojmy, soudy a mínění lidí se objasňují, když se rozlišuje pravda od nepravosti tím způsobem, že se rozmotává zamotané, složené se rozkládá na své jednodušší součástky, jednoduché se sleduje až do svého původu a vůbec žádná představa nebo tvrzení, které kdy lidé vydávali za pravdu, nedostane výsadním listem privilegium vyhnout se naprosto neomezenému zkoumání. Není jiného prostředku, jak zmenšit masu omylů a škodlivých klamů, jež zatemňují lidský rozum, než je tento, a jiný nemůže být.

Ani zde tedy nemůže být řeč o jistotě nebo nejistotě. Nikdo se nesmí ničeho obávat, když chce rozjasnit v hlavách lidí, – než ten, jehož zájmem je, aby v nich bylo a zůstalo zatměno; a na jejich jistotu přece nemáme a nebudeme brát ohledy při zodpovídání této otázky? Vskutku, můžeme kvůli takovým zůstat úplně v klidu; ti se postarají sami o svou jistotu. Rovněž do budoucna budou, tak jako dosud, konat co jen bude možné, aby zahradili všechny otvory, okna a skuliny, jimiž může na svět pronikat světlo, zatloukli je hřebíky a ucpali; neopomenou rozbít lucerny nám druhým, kteří zaopatřují trochou světla nezbytnou potřebu svou a ostatních lidí; jakmile budou silnější, a kde silnější nejsou, tam nasadí všechny jen myslitelné prostředky, aby alespoň dostali osvícenství do zlých řečí. Nerad si myslím o svých bližních nepěkné věci; musím však přiznat, že kde leží jistota osvícenských prostředků tazateli tak silně na srdci, tam je mně jeho ryzost proti vůli podezřelá. Může si třeba myslet, že existují věci hodné respektu, jež by nemohly snést nasvícení? Ne, tak špatně nechceme smýšlet o jeho rozumu! Možná však řekne: »Existují případy, kde by mohlo hodně světla škodit, kde je můžeme nechat dopadat jen opatrně a postupně.« Dobrá! Přinejmenším v Německu se tohle nemůže stát s osvícenstvím, jež je nesené odlišováním pravdivého od nepravdivého; neboť náš národ není tak načisto slepý, aby se s ním muselo zacházet jako s osobou, jež byla operována pro náhlou úplnou nevidomost.¹⁷ Bylo by výsměchem a hanbou, kdybychom poté, co si již po tři století krok za krokem zvykáme na určitý stupeň osvětlení, najednou nebyli s to snášet jasný sluneční svit. Je očividné, že jsou to jen zlé vytáčky těch milých lidí, kteří mají své vlastní důvody, proč kolem nich nemá být jasno.

5. „Kdo je oprávněn poučovat lidstvo?“

Kdo to umí! – „Avšak kdo to umí?“ – Odpovídám protiotázkou, kdo to neumí? Nuže, můj pane? Stojíme tu a hledíme na sebe? Poněvadž tu není žádné orákulum, které by nás mohlo rozsoudit v pochybných případech (a i kdyby tu nějaké bylo, co by nám to pomohlo bez druhého orákula, které by rozhodlo o prvním?), a protože žádný lidský tribunál není oprávněn osobovat si nějaká rozhodnutí, jež by závisela na jeho libovůli a schvalovala by pro nás jen tak mnoho nebo tak málo světla, jak by se mu zlíbilo: zůstane tudíž volky nevolky zřejmě při tom, že každý – od Sókrata nebo Kanta až po nejobjasnější ze všech nadpřirozeně osvícených krejčích nebo obuvníků, bez výjimky, je oprávněn osvětit lidstvo, jak jen může, pokud ho k tomu pohání jeho

¹⁷ Wieland používá dobový medicínský termín „der schwarze Staar“, lat. amaurosis či gutta serena nebo suffisio nigra. V zásadě se tak označovala úplná vrozená, anebo onemocněním očního nervu získaná slepota. Srv. např. Liebing C. A. W. (1836), *Der schwarze Staar*, Würzburg: Becker.

dobry nebo zly duch. Muzeme se na vec divat z kterekoli stranky, avsak vzdy se ukaze, ze lidska spolecnost je, jestliže má tuto svobodu, mnohonásobně méně ohrožená, než když se s osvícením hlav a lidského konání nakládá jako s monopolem nebo výlučně interní záležitostí. Chtěl bych pouze dát pro nejhorsí pripad radu – *ne quid Respublica detrimenti capiat*¹⁸ – aby se přitom zavedlo zcela nevinné omezení; a to by bylo: aby se obnovil velmi moudrý trestní zákoník starých císařů prvního a druhého století proti tajným spolkům a tajným pobratimstvům, v jehož důsledku by všem, kteří nejsou povoláni k výuce na kazatelkách a katedrách, nebyl povolen žádný jiný prostředek k libovolnému osvícení lidstva než knihtisk. Blázen, který káže nesmysly v nějakém spolku, může způsobit v občanské společnosti zlo; naproti tomu kniha, ať už je jejím obsahem cokoli, nemůže v současnosti nadělat větší škodu, jež by buď stála za řeč, anebo se vbrzku sama deseti- či stonásobně nevyhradila prostřednictvím jiných.

6. „Podle jakých důsledků poznáme pravdu osvícenství?“

Odpověď: jestliže bude celek jasnější; jestliže stále poroste počet myslících, zkoumajících lidí žádostivých světla vůbec a zejména v té třídě lidí, kteří by nejvíc vydělali na tom, kdyby žádné osvícenství nebylo, a jestliže se bude stále očividně zmenšovat masa předsudků a bláznivých výrazů; jestliže nepopíratelně stoupne stud před nevědomostí a nerozumem, vášně pro užitečné a ušlechtilé poznatky, a především, jestliže se u všech společenských stavů zvýší respekt před lidskou přirozeností a jejími právy, a (což je zcela jistě jedno z nejjednoznačnějších znamení) jestliže se všechny veletrhy s několika nákladními vozy plnými protiosvícenských brožurek uskuteční v Lipsku a dál se nebudou šířit. Neboť noční ptáci v lidském těle jsou v tomto bodě přímým opakem těch skutečných: ti v lidské figurě jsou halasní až v noci; naproti tomu ti skuteční křičí nejpronikavěji, když je Slunce bodá do očí.

No řekni, nemám pravdu? Co myslíš ty,
sousedě vážený s dlouhýma ušima?¹⁹

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

¹⁸ Část usnesení římského senátu, kterým dostávali konzulové neomezenou moc (*senatus consultum ultimum*). Celá formule zní *videant consules ne quid respublica detrimenti capiat*, hledtež konzulové, aby obec nedoznala újmy.

¹⁹ Úryvek z Wielandovy komické skladby *Der verklagte Amor. Ein Fragment*, in: Nowitzki, H.-P., Hartmann, T. (2009), *Wielands Werke 10.1/ 1 Text, Mai 1772 - Juli/August 1773*, Berlin, New York: de Gruyter, s. 386 (*Sagt, hab' ich Recht? Was dünkt euch von der Sache, Herr Nachbar mit dem langen Ohr?*). Sousedem s dlouhýma ušima je myšlen osel, skrze nějž ovšem promlouvá bůh; dvojverší je napsáno v metru menippské satiry, v kterém próza přechází do verše.